

Հ Ա Ն Գ Է Ս Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Կ Ո Ս Տ Ա Ն Գ Ն Ո Ւ Պ Օ Լ Ի Ս

Է Տ Մ Ո Ն Տ ՈՅ Տ Է Ա Մ Ի Չ Ի Ս Ի Տ Ա Լ Ա Յ Ի Ո Յ

(Տէս Հա. ԼԷ, 238, 289, — ԼԸ, 17, 165, 274, — ԼԹ, 174, 250, — Խ, 72),

Հ Ի Ն Ա Ր Ք Ո Ւ Ն Ի Պ Ա Լ Ա Տ Ն

Երանութեան գուն Պապ-Էլ-Սէլա-մի պէս երկայն անցք մը կը ձեռնարկէր, որ Երզրակի « արեգական եղբայրը » փակող թագուն ցանկապատին մէջ կը հանէր :

Հօս, տեղւոյն կենդանի պատկեր մը տալու համար, պէտք էր որ մեզմ եւրաժշտութիւն մ'ընկերէր ինձի, լի անակնկալ և նորահնար եղանակօք: Գիւթական փոքր քողաք մ'էր, խորհրդաւոր և նազեկի ճարտարապետութեանց օտարոտի խառնուրդ մը, մեծաբերձ նոճեաց և սօսեաց անտառի մը մէջ ծածկուած, որ իրենց ճիւղերն կը տարածէին տանեաց վրայ, և կը սքողէին ստուերաւ մանուածապատ բաւիղ մը վարդիւք և աղանարօտիւք լցեալ պարտիզաց, կամարակապներով շրջապատեալ գաւթաց, երկու կողմերնին շինական հովանոցներով և վրանիկներով ուղիներու, մարգագետնոց, մրտենեօք պակեալ լճակաց, որ կը ցողացնէին սպիտակափայլ փոքր մըզկիթներ և տաճարիկներու և վանական անդաստակաց ձևով շինուածոց արծաթագօծ զմբեթիկներ, միացեալ յարկածածուկ սրահիւք, վերտմբարձեալ թեթեւ սեանց կարգօք: և ազուցիկ և նկարապաճոյճ փայտէ տանիք, որ կը ցցուէին արաբական զարդերով ծածկուած կամարաւոր ճեմերեաց և

արաբքին սանդղիկներու վրայ, որոնք շնորհաշուք վանդակատեամբք պրճնեալ տամալեաց կը տանէին. և ամեն տեղ նամաստուեր երևոյթք, յորս սպիտակաթոյր կ'երևէին կճեաց աղբերք և սաղարթուց մէջէն ուրիշ հովանոցաց կամարիկներ և սիւնակներ. և ամեն կէտերէն, թեղօշից և ժանտաթղենեաց կանաչին մէջէն, Մարմարա ծոխուն, վոսփորոնի կրկին ափանց, Ստամպոյի նաւահանգստին հեռաւոր և անհուն տեսարաններ. և այս արքայութեան վրայ, այն երկինքն: Լայնանիստ դալալութեան դէզի մը մէջ թաղուած փոքր քաղաք մ'էր, տո սակաւ սակաւ կառուցեալ, առանց հաստատուն ծրագրի մը, ըստ պիտոյից և ըստ քմաց ժամանակին, թատրօնական հանդերձանքի մը պէս ճոխապաճոյճ և դիւրաբեկ, համայն թագստոցք և նախանձոտ և մանկական հաճոյք. որ ամեն բան կը տեսնէր և էր անտեսանելի, որ ժողովրդով կը վիստար և թուէր ամայի, որպէս թէ հօն տակաւին օսմանեան նախի իշխանաց հովուական և խորհող ոգին իշխէր. քարէ բանակեալ մը, որ դեռ կը յիշեցնէր, պերճութեան մէջ, թաթարաստանի թափառական տոհմից կտակայն. ցիր ու ցան մեծ արքունիք մը, յորինեալ մէկը միւսէն ծածկուած հարիւր արքունեօք, յորոց կը շնչէին միանգամայն բանտի տխրութիւն, տա-

ճարի մեծփայելլութիւն և զեղի զուարթութիւն . իշխանական շոշականք և խժոժտական պարզութեամբ լցեալ սեւ սարան մը , որուն առջև նարեկն ինքն իրեն կը հարցընէր թէ ինչ դարու մէջ կ'ապրի և որ աշխարհի մէջ ինկած է :

Այս՝ Պալատան սիրուն էր , յոր կը հասէին միապետութեան բոլոր երակունք և ուսկից կը մեկնէին ինքնակալութեան բոլոր շնչափողք :

Մանեղուն պէս առաջին հանդիպած շինուածն Պահուն գահիճն էր , որ զեռկայ , և որուն կրցայ այցելել : Քառակուսի փաքը շէջք մ'է , որուն չորս կողմը կը պատէ կճեայ զեղեցկակալ կամարակապ մը , և մէջը կը մոնեն ճոխ դռնէ մը , երկու կողմը կրկին չքնազակերտ աղբւրներով : Պահիճն ոսկեզօծ արարական զարդիւք դրուագեալ կամարով մը ծածկուած է , որմունքն կուճերով և զուգարափ ձեօք յարմարեցած յախճապակէ թիթեղներով ազուցած են , մէջ տեղն կճեայ աղբիւր մը կայ , լըյն կ'իջնէ գունաւորեալ սպակիներով փակուած բարձր պատուհաններէ , և խորը մեծ անկողնայ մը ձեռով դահն կայ , մարգարտայեռ ժապաւիտեալ ամպնոյմանեալ քօղարկեալ , որ կը յենու ոսկեզօծ պղնձէ բարձր և բարակ չորս սեանց վայր , արուսայիկ զարդերով և թանկագին քարերով պճնած , ունեւով ՚ի վերայ ոսկեղէն չորս գրնտակք , չորս մահիկներով , յորոց կը կախուին ձիոյ թուզեր , Փոստիչահներու ղընուորական զօրութեան նշանակ : Հօս Մեծ իշխանն ՚ի ներկայութեան բոլոր Արքունեաց հանդիսական ընդունելութիւնքը կ'ընէր . հօս իրեն ոտքը կը նետէին սպաննուած եղբարքը և եղբորդդքը , ՚ի դաւադրութեանց և ՚ի մատուցութեանց թագաւորութիւնը ապահովընելու համար : Հապիւ մտած , մտածեցի Գ Մէհէմէտի իննևտան եղբարց , Անոնք իրենց բանտից խորը մահուան վրձիւք ընդունէր էին թնդանօթոց հարսածներով , որ իրենց հօրն մահը կ'իմացընէին Ասիոյ և Եւրոպիի Պալատան

համարք դահուն առջև զիզեցին իրենց դիակունքը : Հօն ամեն հասակէ կային , ՚ի մանկական տիոց մինչև ցկատարեալն , մին մուսին վրայ , ալուրներնին յակնակապճաց դուրս ինկած , երեսներուն և վերանուն վրայ մարդախոշոջ ձեռաց դրոշմով . տալոց զեղճան պզտի գլուխներն պատանեաց հուժկու կրծից վրայ կ'ալճընցուցած , սղէքեկ գլուխներն՝ տասնամեայ եղբարց ոտիւք սալոյս , տակին զարկած ջախջախած . բանասարկելոց խոշոր պատմութեաններ և յորուրանէ հանած կտաւներ , ՚ի միասին չազախեալ ՚ի խեղդանէն , և խառնուած ցրաայեալ անդամոց և անզեղեայ դիմաց մէջ : Այն ուշույ չքնազարբական զարդերն և այն փաղփուռ յախճապակիքն արեան ցայտեր տեսան , հօսուր բողբոցան սարսափելի բարկութիւնք Բ Մէլիմի , Գ Մուրատի , Ա Ահմէտի , Իպրահիմի , լըլամիտ հանդիսատեք յուսակտուր հոգևարաց : Հօս տապալեցան վէզիլք չափուններուն ոտից տակ , ալբեր կճոյն վրայ կառավինին խորտակուելով : Հօս թաւալեցան յԱսորեաց և յեգիպտոսէ բերեալ վարչաց դուլք , ազայի մը թամբէն կախուած : Ով որ անհանդիստ խղճմտանք կը մոնէր հօն , կը դառնար շեմին վրայ չքնազ երկնից և չքնազ բլրոց Ասիոյ բարե մը տալու , և ով որ ողջանդամ կ'իջնէր անտի , ՚ի կեանս վերադարձող հիւանդի մը զգացմամբ կ'ողջունէր արեգակը :

Միայն այս գահուն վրանը չէ որու կրնաս այցելութիւն ընել : Անկէ ելնելով , կ'անցնիս զանազան պարտէզներէ և գաւիթներէ , որոնք շրջապատեալ են փոքր շինուածներով և մուրիտանացի աղեղներով , վերամբարձեալ կճեայ սիւնակներէ : Հօն մանկուսիկք կը ժողովէին դպրոցի մը մէջ , յորում կը կըրթուէին՝ յետին ինքնակալութեան և արքունեաց ուրիշ պաշտօններ առնելու համար , և ունէին չքեղաշուք բնակարաններ և զբօսանաց արև և ծառաներ և ուսուցիչներ՝ Տէրութեան հմտագոյն մարդկանց մէջէն ընտրուած : Այն չի-

նուածոց մէջ տեղ կ'ամբառնար սարաւ կինոսեան նազենի հովանոցաց շարք մը, բաց սինազարդ պատշգամբ, որոց մէջ կար գրատունն, և դեռ մին մնացած է, գլխաւորապէս զարմանալի իր պղնձէ մեծ դրանն համար, պճնեալ յասպիսի և լազուարթի բարձրաքանդակք, և ծածկեալ հրաշարուեստ քանդակագործութեամբ արարական զարդուց, աստեղաց, տերևոց, աղզի ազդի ձևով պատկերաց, ամենանուրբ և մանուածապատ, որ մարդկային գործ չեն կարծուիր: Գրատանէն քիչ մը հեռու կը բարձրանար կայսերական Գանձուն վրանն, յախճապակեօք բովանդակ պաղպաջուն, ուր փակուած էին անբաւ փարթամութիւնք, մեծաւ մասամբ զինուք ձևացած՝ ստացեալք 'ի Սուլթանաց կամ բնծայեալք նոցա կամ իրիւս յիշատակ թողեալ 'ի կտակ 'ի նոյն իսկ 'ի Սուլթանաց: Միայն Մահմուտ Բ, որ քալ, գեղեցկագիր էր և կը պանծար յայն, թողուց մեզի իր ազամանդակուած ոսկեղէն կաղամարը: Զարդիս այն գանձերէն մեծ մաս մը, փոխեալ յոսկի, հասարակաց գանձուն արկեղաց մէջ անցաւ: Այլ միապետութեան գեղեցիկ ժամանակները, վրանն բոլորովին փայլակնացայտ էր գամասկացի վաղակաւորք, որոց երախակայն մարգարտաց և գոհարից միակ հանգոյց մը կը կարծուէր. ահագին ատրճանակներ, մեզելիս Վրայ ինչուան երկուհարիւր աղամանղով. զաշոյններ՝ որ առիական գաւառի մը տարւոյ մ'եկամուտն կ'արժէին. միաձոյլ արծաթէ կամ պողպատէ գաւազաններ՝ բազմադիմակ և ոսկեզօծ վանակնի միակ կտորէ մը ձևացած գլխով, խառնուած Մուրատներու և Մէհմէմէաներու ականակուած ցոլունից մէջ, ակատէ բաժակաց՝ յորում փրփրեր էին կայսերական խնջոյից մէջ Հուսէզարից զինիք, միակ լազուարթի մը մէջ փորուած բմբականակաց, որ անցած էին պարսկական արքայից և թիմուրի արքունիքներէն, քառամանեկաց՝ Գարամանիոյ բնչուղից պէս ստուար ազամանղներով զարդարուած, ակա-

նակապ գօտեաց, ոսկեհուռն թամբից, դոհարօք շողողուն օթոցաց, անոր համար դահլիճը բոլոր հրագունակ կերէր, և զմիտս և զտեսանելիս միանգամայն կը շլացնէր:

Գանձուն վրանէն քիչ հեռու, մենաւոր պարտիզի մը մէջ տեղ, դեռ կայ այն հուշակաւոր քոչուց վանդաւակն, յորում Մէհմէմէանէն 'ի վեր կը փակուէին փատիշահին ստուերած բերող արքայազարմ իշխանք. և հօն կենդանւոյն թագեալք կը կենային սպասելու՝ որ էննիչէրեաց աղապակք զերենք 'ի գահ վերակուեն կամ թէ գայ դահլիճն ինդրելու զիրենք: Տաճարիկի մը ձևով չէնք մ'է, հաստ պատերով, անպատուհան, բարձրէն լուսաւորուած և երկաթէ փոքր դրամ մը փակուած, որուն գէմը կը գրուէր ստուար վէմ մը: Հօն փակուեցաւ Ապտիլ-Ալիզ այն քիչ աւուրց միջոց՝ որ անցան իրեն գահէն անկման և իր մահուան մէջ: Հօն Օսմանեանց կալիգուլան, իպրահիմ, իր սոսկալի և շուառական վախճանը ունեցաւ. և իր պատկերն առաջինն է՝ որ օտարական այցելուին դիմաց կ'արձանանոյ այն կենդանեաց գերեզմանատեղոյն չեմին վրայ: Չինուորական աղաներն աթուռէն զինքը վար ձգեր և քարչեր էին եղկելոյ մը պէս 'ի բանտ: Հօս իր սիրելագոյն երկու հարձերով փակուած էր: Յետ անխկին մոլեգնութեանց յուսահատութեան, զիջեր՝ հպատակեր էր: — Իմ ճակտիս վրայ — կ'ուէր — ոյս գրուած էր. Աստուծոյ հրամանն էր, — Բոլոր իր պետութենէն և անբաւ կանանոցէն՝ յորում ինն տարի շամբեր էր, իրեն ուրիշ բան չէր մնար բայց բանտ մը, երկու դերուհիք և Ղուրանն. ոյլ ապահով կը կարծէր կեանքը, և կ'ապրէր յանդորրու, սփոփեալ ասուկալին յուսոյ նշուով մը: Իբր թէ իր կապեղանոցաց և Ստամպուլի զինուորանոցաց կուսակիցքը յաջողէին յեղաշրջել իրեն վիճակը: Սակայն ինքն Ղուրանին վճիռը մոռցեր էր. եթէ կան երկու խալիֆայք, զմին սպաննեցէք. և միւֆթին, հարցափոշձեալ աղտներէն

և վեզիրներէն , յիշից զայն : Իր յետին օրն նստած էր ինքն իր զամբարանին անկիւն մը սփրիզի մը վրայ և Ղուրանը կը կարգար երկու գերուհեաց , որոնք իրեն առջև կանգնած էին , բազուկներն խոտորնակի լամպաց վրայ դրած : Հագած էր սև պարեգօտ մը , պատառատուն չալով մը մէջքը զսպած . և զլուսը կարմիր բուրդէ խոյր մ'ունէր : Տմոյն լուսայ շող մը կամարէն ինչեղով կը պոյ- ժառայընէր իր նիհար և մամայ բայց խաղաղ գէմքը : Յանկարծակի խու խը- ղուրափուն մը լսեց և վեր ցտակեց . գու- ոըն բացուած էր և չարաչաք կերպարա- նաց խումբ մը շիմը կը գրաւէր : Իմու- ցաւ , վերուց աչուընները վանդակապատ վերնաստան մը՝ որ պատի մը բարձրէն դուրս կը կարկառէր , և ծակերուն մէ- ջէն տեսաւ միւֆղիններուն , արսներուն և վեզիրներուն անկարեկան դէմքերը , սրոնց վրայ դրուած էր իր մահուան վը- ճիւղն : Մարտաբը պաշտոնց զինքը , և ազերսարկու բառից ալիք մ'իրեն բեր- նէն թավեցաւ . — Գթացէք վրաս . զը- թացէք փառիշահին վրայ . շնորհեցէք ինձի կեանքս : Էթէ կայ ձեր մէջը մէկն՝ որ իմ հացէս կերեր է , ինձ օգնու թեան հասնի , յանուն Աստուծոյ : Դու , միւֆ- զի Ապտիւլ-բահիմ , ոչ զիր ընելու բա- նիդ : Տես եթէ մարդիկ կայք են և ան- միտք : Հիմա կ'ըսեմ՝ քեզի . Եռուսֆ փաշան ինձի խորհուրդ տուաւ որ ըզ- քեզ իրրև մտանիչ ոպաննել տամ , և ես չուզեցի . և դու հիմայ իմ մահս կ'ու- ղես : Կարգա՞ Ղուրանը ինձի պէս , կար- գա՞ Աստուծոյ խօսքը , որ կը դատապար- տէ զապերախտութիւնը և զանիրաւու- թիւնը : Թող ինձի կեանքս , Ապտիւլ- բահիմ , կեանքս , կեանքս : — Գահիճն , զսղոյնուն , աչքերը վեր առաւ գէպ 'ի վերնաստանն . բայց այն կուց պէս ան- շարժ դիմաց մէջէն ելած չոր ձայն մը պատասխանեց . — Գարա-ալի , կատա- րէ : — Գահիճն ձեզն ձեռքերն իպրա- հիմի ուսաց վրայ : Իպրահիմ մնչիւն մ'արձրկել և երկու գերուհեաց ետև անկիւն մը փախաւ : Այն ատեն Գարա- ալի և չափուշներն փազեցին , գետին

ձեզեցին կանոցը , և փառիշահին վրայ խուփեցին . բուռեցաւ անիմից և հոյ- հոյանաց ճայթիւն մը , զգեանեալ մարմ- նոյ թնդիւն մը , մեծադոյ աղաղակ մը՝ որ մարեցաւ խուլ խորգման մը մէջ , և ապա խոր լուսթիւն մը : Մետաքսէ փոք- րիկ լար մը (սամանեանց հարստութեան իննետասներորդ փառիշահը յաւիտե- նակնաւթիճեան մէջ նետեր էր :

Բայց 'ի նկարագրելոց և կանանոցին շնուածնեբէն , ուրիշներ ալ պարախ- զաց և անառաակաց մէջ տատ և անդ- սփուռած էին : Կային հօն Բ Սէլիմի բա- դանիքն , որ երեսուններկու լայնարձակ սրահներ կը պարունակէին , ամենքը կուճ , սկիւ և նկար . կային հօն ութան- կիւնի և բոլորչի հովանոցներ , ունեղով 'ի վերոյ դմբէթներ և ամեն ձեռով տա- նիք , որ սասափով պատած և արաբ արձանագրութեամբք դրուագեալ սրա- հակներ կը ծածկէին , ուր յամենայն պատահանաց ստակաց և թութակաց ոսկեզօծ վանդակներ կախուած էին , և գունազոյն ապակիք կապուտակայն կամ մարդագոյն քաղցրանոյ լոյս մը կը ծաւալէին . հովանոցներ՝ յորում փա- տիշահք կ'երթային ալեոր աէրվիշներէ կարգացուած Հապար և մի գիշերքն լսելու . ուրիշներ՝ յորում հանդիսապէս իշխանկաց ընթերցողութեան առաջին դասերն կը տրուէին , հովանոցակներ՝ խոկանց համար , վրանիկներ՝ գիշերա- յին ժամագրութեանց համար , նազնիկ քոյներ և բանտեր , հաճոյիւք մը բար- ձրացեալք և սապալեալք , որ յարեմը- աից ծիրաներփեալ Ալիւտարի և 'ի լուսնոյ արծաթագունեալ Ոլիմպոսիտե- սիլը կը վայելէին , և Վոսփորոնի լի բուր- մամբք հեզիկ հովերուն յաւերժական վայփայտէքը , որ իրենց նուրբ բրգանց ծայրի ոսկեզէն մահիկը կը զոզողացը- նէին : Եւ վերջապէս , կանանոցին ամե- նէն զանխուլ կողմը , նշխարաց տաճա- րիկն , կամ անևեակ շքեղ գլեխտունն , նամանցուցած բիւզանդական ինքնակա- լաց ոսկեշուք դահլճէն , և արծաթազօծ դրամք մը փակուած . յորում կը պա- հուէր Մարդարէին վերարկուն , որ 'ի

ներկայութեան բոլոր Արքունեաց տարին մի անգամ հանդիսիւ կը բացուէր. իր գաւազանն, աղեղն՝ արծաթեայ պատեհնի մը մէջ փակուած, ֆեապէի նըշխարքն, և նուիրական պատերազմաց մեծարցի և ահաւոր դրօշն, կերպասէ քառասուն նուարամնաց մէջ փաթուցած, ուսկից՝ իրրև փայլական հարուածէ մը՝ վրան աչք սևեռող անհաւատն կուրացեալ կը մնայ: Ցեպին ամենէն աւելի սրբազան, ինքնակալութեան ամենէն աւելի մեծագին, հարստութեան ամենէն աւելի սիրելագոյն և թագուն իրն, հօն հաւաքեալ էր, այն ստուերանիստ և նշանաւոր ցանկապատին մէջ, այն զանխուղ քաղաքին մէջ, առ որ կարծես թէ յամենայն կողմանց կ'ընթանար անհուն մայրաքաղաքն, իրև անթիւ ամբոխ մը՝ որ ուզենար ինկնալ 'ի զետին և երկրպագութիւն ընել:

Այս երրորդ ցանկապատին մէջ անկիւնը, մանողին ձախակողմը, թանձրախիտ ծառաց հովանոյն տակ, աղբերաց կարկաշտձայն խոխոյիւնի մը և թըռչնոց բազմարարառ դայլայլիկի մը մէջ, կը բարձրանար կանանոցն, որ էր իրրև կայսերական քաղաքիկին բաժնուած թագ մը, և յօրինուած էր շատ մը սպիտակ շինուածներէ, կապարէ գմբէթիկներով ծածկուած, նարնջնիններով և հովանոցակերպ թեղօշներով ստուերատեալ պարտէզներով անշատած, որոնք ցանկեալ են այժիտերկով և բաղեղամբ պատատած որմովք, յորս կը սողային միւսինսաձև յարմարեալ ամենանորը խեցիներով սփռուած ուղիք, որ վարդենեաց, երենաներու և մրտենեաց մէջ կը կորսուէին. ամենայն ինչ փոքր, փակուած, բաժնուած, ստորաբաժնուած. պատշգամք ծածկուած, պատուհանիկք վանդակապատք, վարդագոյն վարագուրիկներով սքողեալ տամալիք, պարակիք գունաւորեալք, դրունք երկաթ ապատ, անել ճամբայիկք և ամեն կողմ քաղցրանոյլ արջալուչեան ըյս մը, անտառի զովութիւն մը, գաղտնեաց և խաղաղութեան օգ. մը, որ երազել կու

տար: Հօս սնդագար նորոգուելով կ'ապրէր, կը սիրէր, կը նուագէր, կը ծառայէր՝ Պալատան բոլոր կանացի մեծընտանիքն: Լայն մենարան մ'էր, որու կրօնքն՝ հեշտութիւն էր և աստուածն՝ Սուլթանն: Կոյսերական օթեանքն հօն էին: Հօն կը կենային չորս գատըններն, Մեծ իշխանին անուանեալ սիրտկանք, յորոց իւրաքանչիւրն ունէր իր հովանոցը, իր փոքր արքունիքը, իր մեծամեծ սպայքը, իր զիպակով պատած մակոյկները, իր սակեղծ կառքերը, իր ներքինիները, իր գերուհիները և իր մուշակաց դրամը, որ գաւառի մ'եկամուտն էր: Հօն կը ընտելէր Սուլթան Մայրն, իրեն ուսարնեցու անթիւ շքագրով, բաժանեալք 'ի խումբըս քսանից կամ երեսնից, իւրաքանչիւրն մասնական ծառայութեան մը պատաղած: Բարբ փատիշահին ընտանիքն հօն էր, Տօրաքոյլը, քօրք, դասերք, եղբօր դասերք, որ արքունեաց մէջ արքունիք մը կը ձևացընէին, մանուկ և պատանի իշխաններով: Կային հօն կէտիքիւններն, յորոց երկուտասան գեղեցիկագոյնքն կը ծառայէին Սուլթանին անձին, իւրաքանչիւրն մասնաւոր տիտղոսով մը և պաշտամամբ մը: Հարիւր շակիրտ, կամ ձեռասունք, որ համբալուցիւն կ'ընէին՝ ուսթեաներուն դատարկ թողած տեղը բռնելու համար գերուհեաց բազմամօտի մ'ամեն երկրէ, ամեն գունէ, ամեն նշանազգեստէ, հազարաւորաց մէջէն ընտրուած, որ այն ահագին խորսպճինը, փեթակի մը պէս անթիւ խզիկներու բաժնուած, կը ընցընէին կորովի երիտասարդութեան մուշիւնով մը, ափրիկեան և ասիական փափկութեան ջիւր՝ բուրմամբ մը, որ աստուածոյն գլուխը կը պտրացընէր, և յետոյ կը ծառայէր, յեղափոխեալ իրեն սարսափելի կրից մէջ, ինքնակալութեան բոլոր երեսաց վրայ:

Քանի՜ս յիշատակներ այն պարտիզաց ծառոց և այն սպիտակ հովանոցակներուն որմաց մէջ: Մըչափ գեղանի դասերը կովկասու և Արշիպիղագոսի,

Ալպանիոյ լերանց և Եթովպիոյ, ա-
նապատին և ծովուն, մահամեալահաք,
նազովրեցիք, կռապարիշաք, սաա-
ցեալք 'ի փաշայից, գնեալք 'ի վաճառա-
կանաց, ընծայեալք յիշխանաց, գողա-
ցեալք յերուզակաց, ստուերի մը պէս
անցան այն արծաթափայլ դմբեթիկ-
ներուն տակէն : Այս այն որմունքն և
կամարքն են, որք ծաղկամբք արտա-
խուրեալ գլխով և մօրուքը փողփողուն
գոհարք, առաջին իպրահիմի գրասան-
քը տեսան . . . Հօս կը տօնախմբէին
այն գիշերային օտարոտի հանդէսներն,
յորս գմբեթաց, սանեաց և ծառոց
վրայ հրեղէն գիծերով տորմղին նաւե-
րը նկարուած էին, և ծաղկանց հազա-
րաւոր անօթներ հազարաւոր ճրագիկ-
ներով լուսաւորած, անդրադարձեալ
անթիւ հայելիներէ, հրավառ լայն
պարտիզի մը պատկերը կը ներկա-
յացընէին, ուր հարիւրաւոր գեղեց-
կուհիք կը խոնէին գանձիւք լցեալ վա-
ճառանոցաց չորս կողմը, և ներքինիք
սրտաբախ՝ բազկաց վրայ ապերասան
պարուց յորձանուտին անձնամատն կի-
սազգեստ գերուհիքը կը վերցընէին,
հազար բուրվառաց յառոյն մէջ, զոր Սև
ծովուն հողմն պալաւտան ամեն կողմը
կը ծաւալէր, բարարուսական և պատե-
րազմական երաժշտութեան մը շառաչ-
ման հետ մէկտեղ :

Արթնցընենք այն կեանքը ապրիլի
գեղափայլ օր մը, մեծին Սիււէյմանի
կամ'երորդ Ահմէտի թագաւորութեան
ժամանակ : Երկիրքն պայծառ է, օդն
գարնանային բուրմամբք պատարուն,
բոլոր պարտէզներն ծաղկաւէտք : Դեռ
ցօղպից ճանապարհաց բաւղէն, ոսկե-
զօծ պատմուճանօք սև հազած ներքի-
նինք կը պտըտին գառարկատուն, և
կ'անցնին կայտառ գունդք գծեալ կեր-
պասներ հազած գերուհիք, որ կը բե-
րեն և կը տանին ափսէներ և կողովիկ-
ներ՝ կանանչ քօղերով ծածկած՝ հովա-
նոցաց և խոհանոցաց մէջ, վալիտէին
ռաւաններն մաւրիտանացի փոքր կա-
մարակապից տակ կը պատահին Սուլ-

թանին կետիքյաւներուն, որ խրոխ-
տապանծ կ'անցնին, ետևէն նորը-
տի գերուհիներով, կայսերական ճեր-
մակեղէններով բեռնաւորեալ : Բոլոր
հայեցուածք մէկ կողմը կը դառ-
նան. գունեկէ մ'ելաւ և աներևոյթ եղաւ
սանդղիկէ մը վեր առանձնաշնորհօթի
ունեցող երկտասան կէտիքլիւներէն Ե-
րիտասարգագոյնն, մասաուական, Ալա-
հէն օրհնեալ ասորի աղջիկ մը, որ հա-
ճոյացաւ Մեծ Իշխանին, որ իրեն շնոր-
հեց դուստր երջանկաշքեալ տիտղոսը,
և իրեն պիտի տայ սամուրէ մուշտակը՝
երբ նա մայրը լլալաւ նշան տայ, Հեռուն
ընդ ստուերաւ սօսեաց, կը խաղան
Սուլթանին միմաններն գունապաճոյճ
զգեստներ հազուած, և տղեղ թղուկ-
ներ անհեթեթ փակիղներով գլուխ-
նին ծածկած : Աւելի անդին, թը-
փուտի մ'ետև, հակահասակ ներքի-
նի մը մատանց և գլխոյն անբռնն-
լի ակնարկութեամբ մը, տանջանաց
գործագիր հինգ համբոց կը հրամայէ՝
Գըզլար—աղասըին երթալու, որ ծածուկ
գործոյ մը համար զիրենք կը փնտրուէ :
Երկրիմի գեղեցկութեամբ մը պատա-
նեկիկներ, պճնազարգեալ կանացի
պլաւնօք մը, իրարու ետևէ կը վազ-
վազեն բարձրաձայն սօսիէ մը ստուե-
րատեալ պարտիզի մը թփուտից մէջ :
Ուրիշ կողմ՝ մը, գերուհեաց գունդ մը
յանկարծակի կանդ կ'առնու և երկու
թև կը բաժնուի, խոնարհելով թողլու
անցնելու գգեահեան, կանանոցի մեծ
վրակեցուն, որ կը հատուցանէ ողջոյնը
իրեն զարդարեալ արծաթեայ թիթեղ-
ներով գաւազանիկին նշանով մը, որ
մէկ ծայրն կայսերական կնիքը կը կրէ :
Նոյն կէտին, մերձաւոր հովանոցի մը
գունկը բացուի, և կ'ենէն անտի երկնա-
գոյն զգեստով գատուն մը, սպիտակ
թանձր շլաշատեռի մը մէջ փաթկեալ,
ետևէն իրեն գերուհիքն, և կ'երթայ
առաջին օրն ընդունած Հոգաբարձու
տիկնոյ թոյլտուութեամբ, ուրիշ գա-
արնի մը հետ օդաթռիչ գնտակ խա-
ղալու, և խոտորելով ստուերամած ճամ-
բայիկ մը, կը հանդիպի և կ'ողջունէ

քնքշանօր Սուլթանին քոյր մը, որ իրեն օրհորդիկներով և աղախիններով կ'երթայ 'ի բաղանիս: Պղտի ճամբուն ծայրն, ուրիշ գատրնի մը հովանոցին գիմաց, արմաւենւոյ ընդ մը պէս բարձր և թեթևալաց չորս սիւնակօք վերամբարձեալ բարեաեախլ յարկի մը տակ, ներքինի մը տկնարկութեան մը կը սպասէ ականավաճառ հրէուհի մը մտացրնելու համար, որ շոտ մը հնարք բանեցընելէն ետքը, կոյսերական կանանոցին մէջ մոնելու իրաւունքն ընդունեցաւ, ուր, գոհարներու հետ, փառամոլ փաշաներու և խիզախ տարփաւորաց գաղտնաշուռնչ պատգամաւորութիւններ պիտի տանի: Կանանոցին հանդիպակաց ծայրն, հանրամ որուն յանձնուած է այցելութիւն ընել նոր գերուհեաց, կ'երթայ Հոգաբարձու տիկինը փնտրուելու, իրեն իմացընելու՝ որ օր մ' առաջ ներկայացուած խափշիկ օրհորդն, կէտիքիւններուն մէջ ընդունելու իրեն արժանի երեցիք է, եթէ բանի տեղ չգրուի ձախ ուսոյն վրայ ունեցած պզտի ուսոյց մը: Նոյն ասուն, մրտնիներով պարփակեալ մարդագետնոյ մը վրայ, բարձր ձողաբարձի մը ներքև, տարւոյն մէջ ծնած իշխանկաց քան սանտուքն կը ժողովին, և գերուհեաց խումբ մը սրինդը և կիթառը կը հնչեցընեն՝ երկնագոյն թաւիշ և կարմիր կերպաս հագած ցատկըտող աղջիկ տղայոց բոլորակի մը մէջ, որոց վալիտէ Սուլթանն պատագամի մը բարձրէն քաղցրաւենիներ կը նետէ: Կ'անցնին վարժապետուհիքն, որ կ'երթան շուկիրտներուն պարի, երաժշտութեան և ասղէգործութեան դաս տալու. ներքինիք՝ որ կը սանին մեծամեծ սկուտեղներ լցեալ առիւծակերպ և թութակաձև անուշեղէններով. գերուհիք՝ որ կը կրեն բազուկներուն վրայ ծաղկանց ստուար սանօթներ և ծանր գորգեր, պարգև սուլթանուհոյ մը առ գատրն մը, դատրնի մը առ վարիտէ, վալիտէի առ եղբօր դատրն: Կանանոցի գանձապետ տիկինն երեք գերուհեաց հետ՝ զուարթ աղէմ լրով մը կը հասնի:

Վենետիկոց ոց և ճննովաղւոց ցուանաւուց գէմ զրկուած կայսերական նաւը, Շիրայի նաւահանգստէն քսան մղոն հեռու պատահեցան անոնց, և բեռան բոլոր կերպասներն և բոլոր թաւիշներն գատուցեր են փատիշահին կանանոցին համար: Ներքինի մ'արշաւակի կը հասնի սրտատրոփ Սուլթանուհոյ մ'իմացընելու՝ որ մանկան թլիփատութիւնն լաւ յաջողեր է... Գրասոց անդադար բանալ և փակել և վարադուրաց վեր առնուլ և նորէն ինկնալ մ'է, թողլու անցնելու համար լուրեր, պատգամաւորութիւններ, ընծայիկներ, շատխասութիւններ: Ով որ կարենայ բարձրէն թափանցել աչք տանեաց և դմբեթից մէջէն, կը անանէ դահլճի մը մէջ Սուլթանուհի մ'ի պատուհանն, որ մեկամաղձիկ կերպով կերպասէ նուարտանաց մէջէն Սիտոյ կապոյտ լեբանց կը նայի, թերևս իր փեսային մտածելով, հեռու գաւառի մը վարիչ գեղեցիկ փաշայի մը, յափշտակալ անոր գրկէն ըստ սովորութեան, յետ վեց ամսոց սիրելութեան, որպէս զի որդի չունենայ. ուրիշ սրահակի մը մէջ, կիծօք և հայելուով պատած, հնգետասանամեայ գատրն մը, որ... տղայաբար կը խաղայ գերուհեաց խմբի մը մէջ, որ վինքը կ'անուշահոտեն և կը ծաղկազարդեն դըրուատելով իր... գեղեցկութիւնը՝ զարմանայ և հրճուանայ սպաստհարկու շարժմամբը. մանկամարդ սուլթանք՝ որ կը վազվազեն ցանկապատ պարտիզակներու մէջ, ոսկեխայտ ձկներով պաղպաջուն աւազանաց չորս կողմն, իրնց սպիտակ անդուսէ մուճակներուն տակ ուղեաց խեցիկները ճաշկնջընելով. այլք, տոգոյն, մթին սննկիկներու խորը նըստած, վրէժխնդրութիւն խոճոճելու կեցուածքով. դիպակով զարդարած սրահակներ, ուր տղայք 'ի մահ գատապարտեալ 'ի ծնունդսն կը տալարիկին ոսկեգիծ անդուսէ բարձր և վալլարիկ ոսկեթիւ սեղանոց տակ... գորգոց վրայ նիրհեալ կէտիքիւններ. գերուհեաց և ներքինեաց ակումբներ և երթեկներ յարկածաձուկ անցքերէ, գանխուլ

աննդդիկներէ վար, 'ի վայրագ աւիթմս, յաղտոտաճաճանչ սրահս. և ամեն կողմօտարախտորթ երեւք վանդակայ ետև, տամալեաց և պարտիզաց մէջ փոխանակեալ անբարբառ բարեք, վարագուրաց ետև գաղտադող ակնարկութիւնք, միափանկ խօսակցութիւնք, լուսանցուցէ լուսանցոյց, երբեմն երբեմն ընդհատեալ բարձրաքրքիջ և զուսպ ծիծաղէ մը, հանդերձից տրագածեպ փախուստ մը, որ անհետ կ'ըլլան վանական սրմնց երկայնութեամբ:

Այլ այն պարտիզաց և տաճարիկներու լարելիքն ինձոսին մէջ միայն գաղտնի տարփանք և մանկական չաղակրատութիւնք չէին հանդիպել: Քաղաքայիտութիւնն կը մոնէր հոն դրանց ամենայն հանդոյցներէ և վանդակաց ամենայն ծակերէ, և Տէրութեան դործոց վրայ գեղեցիկ աչաց զօրութիւնն՝ արևմտից արբունիքներէն աւելի նուազ չէր. մանաւանդ թէ արգելական և միադիմի կեանքն՝ նախանձոյուզութեանց և ամբարհաւաճութեանց ուժգնութիւր կ'աճեցնէր: Այն ականակապ գլխիկներն, այն անուշահոտ փորրիկ բանտերէն կը շարժէին զարթունիս, գատեանս, զպաւասն ողջոյն: Ներքինաց միջոցով կը հաղորդակցէին միաֆթիին, վէզիրներուն և եէնիչէրեաց ազաներուն հետ: Իրենց ստացուածոց մատակարարներէն, որոնց հետ կրնային խօսակցիլ իրենց յատուկ շահուց վրայ, արքունեաց և մայրաքաղաքին նաև փոքրագոյն իսկ պատահարքը կ'իմանային. իրենց ըստ պառնայած վտանգները գիտէին, հետամուտ կ'ըլլային ճանչնալ Տէրութեան մարդիկն՝ ուսկից կրնային վախնալ կամ կրնային յուսալ, և համբերութեամբ գաղտնորոգայթ զուաճանութիւնք կը նիւթէին, որոնք կը գահավիժէին ըզթշնամիս և կ'ամբառնային զպաշտպանեալ: Արբունեաց և ինքնակալութեան ամենայն կուսակցութիւնք հոն ներսն ունէին արմատ մը, հարիւր արմատներ, ստեղծեալ վայրտէներուն, Սուլթանին քերց, գատրններուն, հարձից

արտից մէջ: Անպատ խնդիրք և մրցութիւնք էին որդուց դաստիարակութե, դատերց ամուսնութեան, օժտից, հանդիսից դահերեցութեան, իշխանկաց ակթողն յայորդութեան, խաղաղութեանց և պատերազմաց համար: Գեղանեաց հաճոյքն երեսունհազար եէնիչէրեաց և քառասունհազար իսփահներու բանակներ կը զրկէին՝ Գանուրի ափուրքը զիսկներով ծածկելու, և հարիւր նաւուց տորմիզներ՝ գլխ ծովն և զԱրշիպեղագոս արիւնտտելու: Գանչիքները յայորդութեամբ լինցնելու համար, Եւրոպոյ իշխանք ծածուկ նամակներով իրենց կը դիմէին: Իրենց ճերմակ թաթիկներէն կ'երէին այն վըճիւններն՝ որ գուառաց վարչութիւնը կու տային և բանակին աւագաշուք պատիրքը: Ռոգեկանայի գգուանքն են՝ որ Ահմէտ և Իպրահիմ մեծ վէզիրներու վիզը խեղդանը պնդեցին: Սաֆիէի՝ գեղաղէշ վնետկուհւոյն, մարգարիտ և աւստաի իսայիֆայաքեւան՝ համբոյրքն են, որ այնքան տարիներ Գրան և Վենետից հասարակապետութեան բարեկամական վերաբերութիւնք պահեցին: Գ Մուրատայ եօթն գատրններն են՝ որ վեշտասաներորդ դարուն վերջին քսան ամաց մէջ վարեցին զինքնակալութիւնը: Չքնաղ Մահմէթէրէն է, պատկեր լուսնոյ, երկուհազար եօթնհարիւր շալերու գատրնը, որ յԱհմէտ Ա մինչև 'ի չորրորդն Մէհմէմէտ իշխեց երկուց ծովուց և երկուց աշխարհաց վրայ: Բէպիտ կիլնուզն եղաւ, հարիւր արծաթեղէն կառաց հարձն, որ ուղղեց կայսերական ատեանըը եօթմետասներորդ դարուն երկրորդ կիտուն նախկին տասն ամաց մէջ: Շէքերպուլին՝ շաքարէ կռտուրակն է, որ իր մտաց նպատակին համար, Ստամպուլի և Ազրիանուպոլսոյ մէջ ճամբայ ընել կու տար արիւնուշտ իպրահիմին, ինքնաշարժ մեքենայի մը պէս:

Ինչ խառնակութիւն գաւանաց, ինչ մանուածոյց ցանց ահաւոր լրտեսութեց և տղայական բարբառնանաց պէսք էր

ըլլալ այն սիրապատար և ամենազօր
 փոքր քաղաքին մէջ, Այն ուղիներէն
 անցնելու ժամանակ, ինծի կ'երևէր թէ
 ,յամենուստ կանացի ձայնից արագա-
 խօս փսփոսց մը կը լսեմ, որ հարցափորը
 ձելով և պատասխաննելով, մերկանան
 պալատան ներքին ժամանակագրու-
 թիւնը: Եւ պէտք էր ըլլալ օտարապէս
 զանազանեալ և բազմահիւս ժամանա-
 կագրութիւն մը: կը հետաքննէին զիտ-
 նայու եթէ Սուլթանն ամառը սր գա-
 տընը իր Անոյշ ջրոց հովանոցը պիտի
 ասնի. ինչ օժիտ պիտի կապուի փա-
 տիշահին երրորդ դասեր, որ մեծ ծովա-
 կալին պիտի հարսնանար. թէ ար-
 դեօք ճշմարիտ էր՝ որ Շիւկաա վճկէն՝
 Բաազիէն Հոգաբարձու տիկնոջ տրուած
 խօտն՝ յղացուցեր է հինգ տարուքնէ՝ ՚ի
 վեր ամալ հերրորդ գատընը. թէ տը-
 դեօք սպաւհով գործ մ'էր այն՝ որ ձիա-
 ֆէտա սիրուհին Անատոլիոյ կուսակա-
 լին համար Գարամանիոյ վարչութիւնն
 ընդունած ըլլայ: Հովանոցէ ՚ի հովանոց
 կը պտտէր լուրն, թէ առաջին գա-
 տընն յաջողութեամբ ծնանելով զաւա-
 կը, նոր մեծ վէզիրն իր նախորդը գե-
 րազանցելու համար, իրեն պիտի ըն-
 ծայէ միաձայլ արծաթէ որորոց մը,
 ամբողջ զգրուխտով կուած. թէ Սուլ-
 թանին ընտրածն՝ քեսհեսա-հարէմէն
 ընծայուած գերուհին եղեր է և ոչ Ա-
 զրիանու պոյսոյ փաշային ընծայածը. թէ
 հոգեվարաց մէջ եղած սպիտակ մեծ
 ներքինին մեռնելով, Մէհէմէտ ապ-
 տանի մանկլաւիկն այնչափ ժամանակէ
 ՚ի վեր հետամուտ եղած պաշտաման
 հասեր է . . . Յամ ձայնով կը փսփոս-
 լին՝ որ Սինան մեծ վէզիրէն առաջար-
 կեալ փոքր Ասիոյ մեծ ջրանցքն ալ պի-
 տի ջրլլուի, Պաֆֆոյ Սուլթանուհւոյն
 համար բարձրացած նոր հովանոցին
 դործաւորքը չհեռացնելու համար. և
 թէ երեսունհինգամեայ Սահարա գա-
 տընն երկու օր և երկու դիշեր է որ կու-
 լայ՝ հին Պալատան ընծայուելու երկիւ-
 ղէն. և թէ միմոսն Ահմէտ այնպէս սեր-
 տու ծիծաղոցներ էր զՍուլթանը, որ
 սա նոյն վայրկենին զինքն Եհնիչէրեայ

աղա անուաներ էր: Եւ յետոյ կը հըն-
 չէին հազար բարբանջանք Օսման-փա-
 շայի ընդ խմելէթուլա Սուլթանուհւոյ
 ամուսնութեան համար մերձաւոր հան-
 դիսոյ վրայ, յորս պղնձէ վիշապ մը
 Աթ-մէյաանի մէջ հուր պիտի ծայթբէր.
 Վալիտէ Սուլթանին ամբողջ ոսմուրենի
 նոր գոցատուն վրայ, որուն ամեն մէկ
 կոճակն ոսկոյ հարիւր սկուգի արժէ-
 քով թանկագին քար մ'էր. Գամէրի-
 ճէ, լուսիլի գեղեկուքեան, գատընին
 տրուած նոր պաշտատականին վրայ,
 Վալաբիոյ եկամտին, և չաւաշըր-աւա-
 քայի՝ Սուլթանին ճերմակեղևնաց պա-
 հապանին՝ պարանոցին վրայ անսուած
 արենադոյն պզտի վարդը, և ճենովայի
 հաստրակագեղտութե գեպանին զան-
 դրահեր չէկ գեղեցիկ մազերուն վրայ.
 և ՚ի պատանուսին գուարքն Գարէմ
 սուլթանուհւոյն Պարսկաստանի Շահին
 առաջին կնօջէն բուն իրեն ձեռօք զը-
 րուած զարմանալի նամակին վրայ: Գա-
 ղաքէն եկած ամեն ձայներն, ատենին
 բանակառութեանց ամեն ամբոխալից
 զիպուածքն, գիշերը պալատան մէջ
 լսուած ամեն շառաշներն, բոլոր այն
 պարտիզաց մէջ հազար կարծեաց կոր-
 զանէն անցած և մեկնուած էին, զգու-
 շահայիտց և հետաքրքրի զլիսիկաց հա-
 րիւր խոմբերէ: Հօսն կ'անցնէին նաև
 ձեռքէ ձեռք և բերանէ բերան փատի-
 շահներու անանուն քերթուած իկք, ան-
 մաւանունն Ապտիւլ-Պազիի ժանտ և
 ազատաբերան ոտանաւորքն, և Ապու-
 Սուտի գեղգեղափայլ բանաստեղծու-
 թիւնքն, որուն « ամեն մէկ խօսքն ա-
 դամանդ մ'էր » և Ֆիւզուլի փփիւ-
 նով և գիւնով արբեալ երգերն, և Վա-
 զալիի անառակ լորուստքն: Եւ ամենայն
 ինչ կը փոխուէր փատիշահին բարուց
 և կենաց փոփոխելուն: Մերթ այն փոքր
 աշխարհին մէջէն կ'անցնէր իրեն խան-
 զաղատանաց և մեղամողձութեան հո-
 սանք մը, և այն ատեն տեսակ մ'ազ-
 նուական վեհանձնութիւն կը բարձրա-
 ցընէր բոլոր ճակատները, վեխութեան
 կատաղութիւնը կը հանդարտէր, տա-
 րաքք կ'ուզուէին, լեզուն կը մաքրուէր,

քորեզաշտ ընթերցանութեան ճաշակն կը սկսէր, կրօնական ամփոփութիւնն և ջերմեռանդութիւնն կը պանծար, և նոյն իսկ հանդէպ, առանց նուազ փառասոր ըլլալու, զուարթ՝ բայց վայելուչ արարողութեանց կերպարանքը կ'առնուին: Մերթ ընդհակառակն, ՚ի տղայ տիւց մելութեամբ և խօլութեամբ դաստիարակեալ փատիլահ մը կ'ամբառնար ՚ի գահ, և այն ատեն Հեշտութեան գիցուհին իր պետութիւնը նորէն կը ստանար, քօղք կ'իյնկնէին, անպատրուակ լեզուն և բարձրորըքիլ ծիծաղն կործակ կը լուէր, անպատկառ մերկութիւնք վերափն կը անսնուէին. գեղոյ մենավաճառք կը մեկնէին ՚ի Վրաստան և ՚ի կովկաս. աղջկուք կը յորդէին. հարիւր կանայք կրնային պանծալ իբրև ամուսինք Մեծի իշխանին, հովանոցք կը բազմանային որորոցներով, արքունի գանձուն արկնողք կը հօսէին ոսկւոյ հեղեղներ, կիպրոսի և Հուն գարիոյ գինիք ծաղկածաւալ սեղանոց վրայ կը պղպղջակէին. Սողոմ՝ ճակատը կը բարձրացնէր, լեսբոս կը յաղթանակէր, թուխ մեծակնեայ շօք երեւոյն կ'այլազոռնէին, և բոլոր կանանոցը կը տապանար, մոլորին ՚ի հեշտախտութենէ, լի անուշահոտութեամբ և մելութեամբ օգոյ մը մէջ, ինչուան որ գիշեր մը յեղակարծուց կ'արթննար հազար ջահերէ շացած, և եէնիչերեաց վաղակաւորներէն Աստուծոյ պատուհասը կ'ընդունէր:

Այն ծաղկանց մէջ ծածկուած փոքր Բարեշունին համար ալ կը հասնէին ահաւոր գիշերք: Ապստամբութիւնն միւս երկուքներէն աւելի չէր ակնածեք երբօրդ ցանկապատէն: Զինուորութիւնն կը տապալէր Երանութեան դրուիքը և կը խուժէր ՚ի կանանոցն: Ի զուր հարիւր ներքինիք դաշունի հարուածներով կը պաշտպանէին հովանոցայ շեմերը: Եէնիչերիք կ'ենէին տանեաց վերայ, կը խորտակէին զմբէթները, հորգան կու տային դահլճաց մէջ, մարց բազուկներէն արքայորդիքը յափշտակե-

լու համար: Վայտէներն ոտքերնէն իրենց թագստոյներէն զուրս կը քարշուէին, եղնգամբք և խածուածովք կը պաշտպանէին իրենք գիրհնք, պալթածըններուն ծնգաց տակ յորսայս կ'իյնկնէին և վարագուրաց լարերով հեղձամշձուկ կը մեռնէին: Երբ Սուլթանուհիք աուն կը մանէին, գատարկ որորոցքը տեսնելով յուսահատ ճիչեր կ'արձրկէին, և դառնալով գերուհեաց հարցընելու, անոնցմէ պատասխան կ'տանուին անկ լուսութիւն մը, որ կ'ուզէր ըսել, — Քու մանուկը գնա փնտրեալու գահուն ոտքը: — Ներքինիք ահարեկեալք, կու դային իմացընելու հեռաւոր աղմուկէ մ'արթնցած սիրուհեաց, որ իրենց զուլքը կ'ուզէին և թէ պէտք էր մահուան պատրաստուիլ: Երբօրք Սէլիմի խեղզանի և պարկի դատապարտուած երկք գատըններն, ՚ի գիշերի մին միւսոյն օրհասական ազաղակքը կը լսէին, և համեց ուժգին ձեռաց տակ խաւարի մէջ հոգինին կը փչէին: Մահահոտ նախանձք և սարսափելի վրէժ խնդրութիւնք կը գուշոյրնէին հովանոցները հառաչանօք և ճիւղք, որ բոլոր կանանոցին մէջ արհաւիրք կը սփռէին: Մտանաֆայի Չերքէ մայրն կը հերձուտէր Ռողելլանայի երեսը. նախանձընդգէմ սիրուհիք կ'ապտակէին զՇէքէրպուլի, թուրխան սուլթանուհին իրեն զաւակաց զլսոյն վրայ Դ Մէհէմ մէտի գաշունին շողալը կը տեսնէր, առաջին Ահմէտի առաջին գատընն իր ձեռօքն զնախանձօրդ գերուհին կը խեղդէր, և ինքն ալ թրածեծ գիմք փատիշահին ոտքին տակ կը թաւալէր, մահելով ՚ի ցաւոյ և ՚ի զոյրութէ. նախանձարեկ գատըններն խաւարամած որահից մէջ իրարու կը սպասէին, բարձրագոյ կանչիք իբրև « փաճառեալ պես ք զիրար կը դձձէին, և վազբոց մէս կը փաթթուէին զիշտաեւով զպարանոց և զմկանունա թունաւոր սլաքաց ծայրով: Եւ ո՞ գիտէ, սրչափ անձանօթ մնացած արիւնհեղութիւնք, գերուհիք աղբերաց մէջ խեղդուած, այտից զարկած երախակալի հարուածովք անշնչա-

ցած, ներքինեաց գալիսագներէն պատաստած, տասն մախացող խելայեղ կանանց պողպատէ բազուկներէն երկաթէ դրանց մէջ լախլախած: Քողերն հեղձամիջուկ կ'ընէին հեծութիւնքը, ծաղիկներն կը ծածկէին արիւնը, երկու ստուերք կ'անհետանային խաւարչու ճանապարհաց բաղին մէջ սեբան մը տունելով. աչտարակաց պահակերք Մարմարա ծովուն օփունքը չրոց մէջ ճողփին մը կը լսէին, և արշալուստին կ'արթըննար կանանոցն, ինչպէս միշտ, անուշահոտ և գեղաժիծալ, առանց իմանալու թէ իր հազար սենեկաց մէջէն մէկը դատարկ էր:

Բոլոր այս պատկերներն միտքս կու գային, երբ կը պտըտէի այն ցանկապատին մէջ, և երբ կը բարձրացընէի աշուրներս այն գերեզմանաց պէս սրխուր և անտէրունչ հովանոցաց վանդակաց վրայ: Եւ սակայն այն չարաչուէր յիշատակաց մէջ, մերթ ընդ մերթ տեսակ մը բերկրապատար սրտի թընդիւն մը կ'իմանայի, տեսակ մը հեշտայի սարսուռ պատանուց, խառն գորովով և տիրութեամբ, մտածելով որ սանդղիկներն յորոց կ'ենէի և կ'իջնէի, այն գեղապանծ և հոգականուն կանանց բեռը զգացեր էին. կոխած ճամբաներս իրենց զգեստուց շրջիւնը լսած էին, այն փոքր կամարակապից որոնց սիւնակները անցնելու ժամանակ կը փայփայէի՝ կամարներն իրենց մանկական ծիծաղներուն ձայնը հնչեր էին: Ինծի կ'երևէր թէ անոնցմէ բան մը պէտք էր ըլլալ գեռ այն որմնայ ետև, այն օդոյն մէջ: Կ'ուզէի որոնել, ձայնել այն նշանաւոր անուանքը, մի առ մի հարիւր անգամ կանչել, և ինծի կ'երևէր որ հեռաւոր բարբառոյ մը պատասխանը պիտի լսէի, որ ճերմակ բանի մ'անցնիլը պիտի տեսնէի բարձր տամբեաց վրայ և ամայի անտառակաց խորը: Եւ աստ և անգ կը յածեցընէի աշուրներս և կը հարցափորձէի վանդակները և դրունքը: Ո՛րչափ կու տայի դիտնալու համար թէ ո՛ր փակուեր էր Ալէքս կոմսենոսի այ-

րին, լեսոսի կայանաւորուհեաց գեղեցկագոյնն և իր դարուն ամենէն հրապուրիչ հելլենուհին, և ո՛ր սրախողխող եղած էր երիցցոյի՝ Նեկրոպոնտոսի վարին՝ սրբատուն գուտարը, որ ընտրեց զմոհ քան զանասնական մայրցս Բ Մէհէմէտի: Եւ Գուրբէմ, Սիւլէյմանի սիրուհին, ո՛ր պատուհանէն կը կարկառէր, իր պարսկական նուազիտ գեղեցկագիւր կեցուածքով, Մարմարայի ծովուն մէջ սենեկու հզօր թուխ աչկուէքը, քօղարկեալ մետաքսէ երկայնաձև արուսանամբք: Հօս, այս ուղւոյն վրայ, արդեօք շատ անգամ չէ թողուցած իր թեթեւ քայլից հեաքն հունգարացի գեղապարիկ կաքաւիչն, որ Գ Մուրատի սրտէն հաննց զՍաֆիէ... : Եւ այս բուրաստանէն անցնելու ժամանակ, արդեօք ծաղիկ մ'երբեք չէ փրցուցած Քէօսէմ՝ գեղազէչ հելլենուհին, տժգոյն և մեղամաղձիկ գէժքով կատարի նախանձտան, որ տեսաւ եօթն Սուլթանաց թագաւորութիւնը: Եւ հակայաձև հայուհին, որ զիպրահիմ յիմարեցուց սիրով, չընկզմեց երբեք իր ահազին սպիտակ բազուկը այս աղբեր շրոյն մէջ: Եւ ո՛վ աւելի փղբրիկ ոտը ունէր, քան Գ Մէհէմէտի փոքր սիրունիկն, որուն երկու մուճակներս սլորքի մ'երկայնութիւնն ունէին, կամ Բէպիս կիւլնուզ, գարնան վարդից օլարակն, որ Արշիպեղազոսի ամենէն չքնաղ կապուտակ աշուրներն ունէր, և իր պարտիզին սպիտակ առազից վրայ իր քայլին հետքը չէր թողուր: Եւ ո՛վ ունէր աւելի ոսկեղինիկ և աւելի քիւրջ մազեր, Մարֆիրուզ, գիշերաց աստեղ սիրունիկն, կամ Միլիգիլա, ռուս մանկամարդ հարձն, որ երկրորդ Օսմանի կատաղութիւնը ընկճեց, Եւ պարսիկ և արաբ աղվկունքն, որ իրենց առ աչներովը կը քնացընէին զիպրահիմ: Եւ քառասուն մանկամարդին, որ երբորդ Մուրատի արիւնը խմեցին: Անոնցմէ բան մ'ալ չի մնար, և ո՛չ վարսից փունջ մը, և ո՛չ քօղի մը թեւն, և ո՛չ նշան մը պատերուն վրայ: Եւ բոլոր այս ցնորներն միշտ կը լմնային ցաւագին և անգոհա-

կան երազի մը մէջ: Կը տեսնէի անոնց անցնիլը, անվախճան կարգօր, հեռու, ծառոց թանճրախիտ բնից մէջ և երկայն կամարակապից տակ, մին միւսոյն ետեւէն, վախիտ սուլթանք, քորք սուլթանք, դաարններ, հարճեր, գերուհիք, այն ինչ փթթեալ աղջկունք, երեսնամեայ կանայք, սպիտակահեր պտուաք, կուսանաց երկչոտ երեսներ և յաշաղկոտ սոսկալի երեսներ, իշխողք ինքնակալութեան, օրուան մը սիրուհիք, ժամուան մը խաղալիք: Հարիւր սերնդոց և հարիւր ժողովրդոց արարածք, բազկաց մէջ կամ ձեռքով հեղճուցիկ իրենց տղաներովն. մին պարանոցն խեղճանով, մին սրահն մէջ գաշուտով մը, ուրիշ մը Մարմարայի ծովուն ջրով կայլակահոս, ակամբ շողշողուն, վիրալիցք, թունով օրհասականք, այլափոխեալք հին Պալատան երկարուէտ հողեարութեանէն. և կ'անցնէին ուրուականի պէս անբարբառ և թեթևոտն, և անպառ գիծերով աներևոյթ կ'ըլլային անտառակաց մթնութեան մէջ, իրենց ետեր թառամեալ ծաղկանց և արտասուաց և արեան կաթիլներու երկայն հետք մը թողով. և անհուն արգահատութիւն մը սիրտս կը ճնշէր:

Երբորք ցանկապատէն անդին կը տարածուի հարթարտակ գետնի մը միջոց, բարգաւաճ բուսոց անմամբ մը ծածկուած, և նազեղի պզտի շինուածներով սփռուած, որոց մէջ անդ կ'ամբառնայ թէնդոսի կուռած սիւնն, գորշադոյն կրանիտէ, ունելով 'ի վերոյ կորնթական գեղեցիկ խոյակ մը, և յեցած լոյն պատուանդանի մը վրայ, որուն վրայ դեռ կը կարդացուին լատին արձանագրութեան մը վերջին խօսքերն. *Fortuna reduci ob devictos Gothos*. Եւ հօս կը կը լիննայ բարձրատափն՝ որուն վրայ կը տարածուի Պալատան շինուածոց կեդրոնական մեծ եռանկիւնն: Հօսէ մինչև Պալատան դուրխն և երեք ցանկապատից բոլորակին և արտաքին որմոց մէջ եղած բովանդակ միջոցն, բլրոյն կողից երկայնութեամբ,

անտառ մ'էր մեծամեծ սոսեաց, բարձրաբերձ նոճեաց, թեղոյներու կարգաց, գարնիններու և բնիկնեաց խմբից և պըսակաւորեալ որթտաներովք կազամախնաց, որ կը ստուերատէին վարդիք և արևածաղիօք լցեալ պտորիղաց շարք մը, աստիճանաձև յարմարեալ, և ընդմիջեալ լայն կիճէ սանդղօք, ուսկից կ'իջնէին մինչև 'ի ծով: Որմոց երկայնութեամբ, Սիլուտարի դիմաց, Մահմուտ Սուլթանին նոր պալատն կար, որ տակեղոծ պինձով պատած մեծ դրամբ մը կը բացուէր ծովուն վրայ: Պալատան Գլխոյն մտ, ամարան կանանոցն շինուած էր, որ կիսաբոլորակ լոյնածաւալ շէնք մ'էր, ընդունակ հինգհարիւր կանանց, ընդարձակ գաւթօք և շքեղ բազանեք և պարտիզիք, յորում կ'ընէին այն երևակերպ լուսաւորութիւնքը, որ կակալից հսակեղէնք անուամբ հռչակաւորք եղան: Այս կանանոցին առջև, պատէն դուրս, ծովուն ափանց վրայ, Պալատան անուանի մարտկոցն կար, նորահնար ձեօք քսան թնդանօթներով ձեացած, քանդակեալ և վիմազրեալ, որմնք եւրոպական առաջին պատերազմաց մէջ քրիստոնեայ բանակներէն առնուած էին: Պարիսպքն ութ գորնք ունէին, երեքն քաղաքին կողմն, և հինգն ծովուն կողմն: Կիճէ մեծամեծ տամալիք պատերէն կը կարկառէին ծովուն վրայ: Ստորերկրեայ ճանապարհք՝ արբունիքէն Մարմարայի ծովուն դրանց կը տանէին, այնպէս որ Սուլթանք յարձակմանէ մը կրնային ազատիլ գաղտնապէս նուաժնելով, և ապաստանելով 'ի Սիլուտար կամ 'ի Թօփ-հանէ: Եւ ամբողջ Պալատն այս շէնք: Արաքելի քարապաց մօտ և բլրոյն կողերն ալ կ'աճաբառնային շատ հովանոցք, փոքր մկիթներու, ամբոցիկներու և նեղ անցից ձևով, յորք իւրաքանչիւրէն, գալարոյ բարձր որմոյնցներով ծածկուած ճանապարհէ մը երրորդ ցանկապատին երկրորդական դռներն կ'ենէին: Եալի հովանոցն կար հօն, հիմայ կործանեալ, որ կը ցոլանար Ոսկեղջիւր մէջ: Դեռ կայ գրեթէ անվթար նոր հովա.

նոյն, որ բոլորչի փարք արքունիք մ'է, համակ ոսկեզօծութեամբ և նկարուք զարդարեալ, յորս Սուլթանք արևուն մտից ժամանակ կ'երթային վոյեյելու նաւահանգստին հազար նաւուց տեսարանը: Ամսորան կանանոցին մտա Հայելեաց հովանոցն կար, ուր ստորագրուեցաւ 1784ին խաղաղութեան գաշինքն, որով Տաճկոստան թողուց զԻրիմ Ռուսաստանի, և Հասան փաշայի հովանոցն, համանգամայն ոսկեճաճանչ, որուն հալիւովք ծածկուած պատերն Սուլթանայ գիշերային հանդէսները և շուայտովէրը կը զուարթացնէին ցոլմանց առաջօք խաղով մը: Թնդանօթի հովանոցն՝ որուն պատուհաններէն գիակունքը ծով կը նետուէին, Պալատան Գըլխոյն մարտկոյին մտա կը բարձրանար: Ծովու հովանոցն, յորում Գ Մէհէմէտէտի Վալիտէն իր ծածուկ տորթիները կը գումարէր, ուղղակի կը հակեր Մարմարայի ծովուն և վափորի խառնուած հոսանաց վրայ: Վարդից հովանոցն կ'իշխէր դաշտագետնին՝ յորում մանկուսիկը վարժքը կը կատարէին, ուր 1839ին հրատարակուեցաւ Խնքնակալութեան սահմանադրութիւնն, կիւլ-հանէի առնուանի հաթթի-չէրքիթով: Ի միւս կողմն պալատան կարնա Ծօրահանդիսից հովանոցն, ուսկից Սուլթանք առանց տեսնուելու բոլոր ստանա գնացողներուն անցնիլը կը տեսնէին: Սուրբ Սոփիայի մատիկ որմնց անկիւնը, Արայի հովանոցն, ուսկից Մէհէմէտ Գ ապըստամբ բանակին նետեց իր Մէլէզի սիրուհին, և Արքունեաց քսաններն ըսպայքը, իրեն տւաց տակ գիշատահքը և որմնց միւս ծայրը, Մէփեճահլէր հովանոցն, որուն մտա փատիշահք հրաժարականին կու տային մեծամեծ ծովակալաց՝ որ կը մեկնէին հեռաւոր պատերազմն, ՚ի բարձուէ բլրոյն, ուր իրեն աւելի կենսական մատերն ամբարտաւալ և թօղստուկեալ էին, կը ճապաղէր զառ ՚ի վայրէն վար և ծովեզեր երկայնութեամբ, պսակեալ աշտարակօք, ցըցուեալ թնդանօթովք բոլորեալ վար-

դիւք. ամենայն կողմ իր ոսկեզօծ մակոյկները կը թռչնէր, անուշահոտութեանց ամպ մը իբրև մեծաշէն սեղան մը յերկինս կը հանէր, իր հանդիսից հազար ճրագունքը կ'անգրագարձընէր ջրաց մէջ, իր որմնց բարձրէն ամբարտաւակի կը նետէր և ալիաց գիակներ, երէկ գերուհւոյ մը իշխանութեան ներքև, այսօր խնայեղի մը զօրութեան տակ վաղիւ խաղալիք զօրականին, դեղեցիկ իբրև կախարդական կղզի մը, և տգեղ իբրև ողբոց գերեզման մը . . .

Խոր գիշեր է. Մարմարայի ծովն աստղերով հրանշոյլ երկինքը կը ցոլացնէ. լուսինն կ'արծաթէ Պալատան հարիւր գմբէթները և կը սպիտակացնէ նոճեաց և սօսեաց ծայրերը, որ իրենց մեծամեծ ստուերքը կը տարածանեն ընդարձակ ցանկապատից մէջ, պարուրեալ լուսաւորուած անհամար պատուհանիկներէ, որ մի առ մի կը շլէշանին: Հովանոցք և մկիթք՝ անտառակաց սգաւոր կանաչութեան մէջ՝ ձեան սպիտակութեամբ մը զուրս կը ցատկին: Կոթոքք, մինարէներու ծայրք, օդասլաց մահիկք, պղնձէ դուռք, ոսկեզօծ վանդակադիք կը փողփողեն ծառոց մէջ, ոսկեղէն և արծաթեայ քաղաքի մ'ան որոշ երևոյթ ընծայելով: Կայտարական քաղաքն կը նիրհէ: Հիմա հիմայ փախուսյան երեք մեծամեծ դուռքն, և ահագին բանայինեան տակաւին կը շառաչեն գափուճուններուն ձեռաց մէջ: Գափուճուններու գունդ մը խաղաղութեան դրան գիմաց կը հսկէ. երեսուն սպիտակ ներքինիք կը պահպանեն Երանուլթեան դուռը, կուրեալք յորմն և անյութք խորքանդակոց պէս, զէմքերնին ՚ի ստուերի: Հարիւրաւոր անտեսանելի պահակապանք կը հսկան ՚ի պարպայ և յաշտարակաց, նայելով ծովուն, նաւահանգստին, Ստամբուլի ստուերամած ճանապարհաց, և Սրբոյն Սոփիայի մեծայայլթ և լուսնիտ գառուածոյն: Առաջին գաւթին մեծամեծ խոհանոցաց մէջ դեռ կը տեսնուի լապտերաց ելեւէջք մը, որ կը լուսաւորեն

մերջին աշխատութիւնքը . ապա բոլոր շինուածը կը խաւարի : Գեռ լըյ մը կը փայլփիլ վէզնէտար աղային և Տէֆտէր տար էֆէնտիին առներուն մէջ : Յերկ-բորդ ցանկապատին , սեաւ Մեծ Ներ-քինոյն տան առջև բան մը կը խորտի : Կանանցի բաւղին մէջ տակաւ վերջին դրունքը կը փակուին : Ամուսնեակ ուղիներու մէջ , խաւարչուն հովանեաց բոլորտիքը կը պարտին ներքինիք , ուրիշ շառայ չի խեղով՝ բոյց ելծէ ժպա-յին օգէն շարժած ծառոյ խարչափիւնը և ազբերաց միակերպ կարկաճը : Կար-ծես թէ խորտի խաղաղութիւն մը կը թագաւորէ բովանդակ արքունեաց վը-րայ : Եւ սակայն գէռ այն որմնց մէջ կ'ետայ խռովայոյզ կեանք մը : Բոլոր այն գերուհեաց , զինուորաց , բանտարգե-լոց , ծառայից ամբոխէն , կ'եննեն խառ-նամառն գիշերոյ խորհուրդը , և գլխով Պալատան պատերը , կը սլանան աշխար-հիս չորս անկիւնը որոնելու սիրասնունդ դաւառներ և 'ի մանկութենէ թողեալ լքեալ մայրեր , և զառնալու բարոյակայ ժամանակաց նորանշան և սհեզ պա-տահարաց : Անձուռն աղաչանք և ուրք՝ նուրբ անցից և նսեմ անտառակաց մէջ կը հանդիպին վրիժու և արեան խոր-հրդոց , և զպլունի ամբարտաւանութեց խօլ ըզձից : Մեծ արքունիքն պղտորեալ քնով մը կը ննջէ , ընդհատեալ երկու-նաց և երկիւղի յանկարծահաս ցնցու-մներէ : Հարիւր լեզուաց շարփաղփի խօ-սից հծծիւն մը կը խառնուի շնչառու-թեանց ձայնին և հողմաշարժ կանաչու-թեան սուսախինին հետ : Սակաւ մի հե-ռու , քիչ որմերով անջատած , կը քնանայ մանկլաւիկն՝ որ անառակեր է , իմամն՝ որ Աստուծոյ խօսքը քարոզեր է , դա-հիճն՝ որ անմեղ մը ինկզբեր է , զնդան-արգել իշխանն՝ որ մահուան կը սպա-սէ , սիրահարեալ սուլթանուհին որ հար-սանեաց կը պատաստուի : Յամենայն բարեաց անժառանգեալ արարածը , կը հանդիպին առ երկ մեծագանձ փարթա-մութեանց . հրաշագիտակ գեպեցիու-թիւնն , անարգեալ սգեցողութիւնն , ամենայն մոլութիւնք , ամենայն թշուա-

ռութիւնք , հոգեղ և մարմնոյ ամենայն ալտեղութիւնք , նոյն որմնց մէջ փա-կուած կը գանուին : Մարտիտանացի ճարտարապետութիւնքն , որ ծառերէն վեր կը բարձրանան , իրենց օդախաղաց և նորակերպ հազար ձեւեր կը գծին տասեղազարդ երկնից վրայ . յորմուն կ'երկնան ծոպից , գրասանդագ , ժա-պախեաց շնորհաշուք ստուերներ . լու-նէն պայծառացեալ սղբերք կը ցայտեն շափուղաներ և պամանդներ . և պար-տիկին բոլոր բուրմունքն կը թռչին , գի-շերային օգէն վարեալք , խառնեալ սաս-տիկ անուշահոտութեան մը մէջ , որ վանդակներէն դահլճաց մէջ կը մտնէ հաճոյից սարսուռներ և զպղիւր երազ-ներ զարթուցանելու : Ժամն է՝ յորում՝ ծառոյ տակ նստած ներքինիք , ակնկա-ռոյց աչքը 'ի լըյն աղոտաճաճանչ՝ որ հովանոցայ պատուհաններէն կ'առկայ-ծէ , կը հային կը մայնէ զհոգի և զսիրտ , գողզոյ մատամբը շօշափելով դաշունին ժայրը : Ժամն՝ յորում՝ խեղճ աղջիկն , գողացեալ և այն ինչ վաճառեալ , իրեն խղին բարձր պատուհանիկէն արտա-սուլթում տալը Ասիոյ յատակ հորի-զոնին կը նայի , ողբալով հիւղը՝ յորում՝ ծնաւ , և հովիտը՝ յորում՝ իր հարը թա-ղեցան : Ժամն՝ յորում՝ շլիթայակալ կալանաւորն , արեամբ շարսխեալ համ-րին , դարձեալ թզուկն , կը չափեն զար-հուրանաց սարսուռով մը զիրենք այն մարդէն բաժնող տարակայութիւնը՝ որ ամենքէն վեր է , և ցաւաղին կը հար-ցափործեն զանխոյլ իշխանութիւնը՝ որ 'ի միոյն սգատութիւնը , 'ի միւսոյն խօսքը , յերրորդէն մարդկային կերպա-րանը խեց՝ ամեն բան միայն մէկու մը տալու համար : Է ժամն՝ յորում՝ ընկե-ցիկը կու լան և յորում՝ մեծամեծք կը դողան , անհանդիստ վաղուքնէն : Բազ-մաձե շինուածոց մէջ սփռուած լայ-ւանք կը լուսաւորեն թղթոց վրայ ժը-ռած գանձապահից սովորյն ճակատ-ներ . յուսակուր յերկար լքմանէ մը դիտախուհ հարձից զլուխներ , որ վայ-րապար հրաբորդք բարձից վրայ քուն կը փնտրուն . հերակեան եէնիշերեաց

Թխտախալ դէմքեր, մտիգին ժպիտով մը քնացած, որ կը մասնէ կտորորածի մ'երազը: Եւ մինչդեռ 'ի հովանոցի միում' կիսամերկ արքշտներու բողբոջակի մը մէջ կը փրփրայ նըպիկալ ըմպելին: Գինչդեռ աղօտալուս սրահի մը մէջ, գեռ նոր մայր եղկելի սուլթանուհի մը, ճշարով կը ծածկէ երեսը բարձից մէջ՝ որպէս զի շտեմնէ արեան լիճ մը՝ յորում' կ'անշնչանայ իր արարածն . . . մինչդեռ գիշեր ըլլալուն պէս սպանուած պէշիրուն գլուխներն կը կաթկըլթեն իրենց վերջին արեան յիժերը Պապ-Հիւ մայր մի խորշից կիճերուն վրայ: Երբորդ ցանկապատին բարձրագոյն հովանոցին մէջ, կարմրերփեան դամասկացի գորգով պատած զահճի մը մէջ, սամուրենոյ անկողնոյ մը վրայ, մարտարատաղարդ բարձից չեղջառք խառնակութեան մը և ոսկով պարզաղուն թախէ է ծածկոցաց մէջ, սրուն վրայ եղենախայտեայ ձեղունէն կախած՝ քանդակածոյ արծաթէ մաւրիտանացի կանթեղի մը նուազ լյսն կ'իջնէ, թուր գեղանի աղջիկ մը, սպիտակ մեծ շլաշաշատեռի մը մէջ փաթթուած, որ քիչ տարի է երջանիկ Արաբիոյ գաշաավայրից մէջ նախիրը կ'արածէր, երրորդ Մուրատի տանոյն գիժաց վրայ խնայուած, որ մրտախելով կը հանդիս իր ստաբը, վիճիրտ և անոյշ ձայնով մը կը մրմնջէ իրեն: — Կար երբեմն 'ի դամասկոս Ապու-էյուպ անուանեալ վաճառական մը, որ շատ մը հարստու-

թիւն հաւարեր էր և պատուով կ'ապրէր: և որդի մ'ունէր, որ զեղեցիկ էր և շատ բաներ գիտէր և կը կոչուէր Գերի սիրոյ, և շքնաղագիղ դուստր մը, որ կը յորջորջէր Զորուժիւն սրտից: Արդ Ապու-էյուպ մեռաւ և բոլոր իր վաճառքը պատած և կապած թողուց, և ամենուն վրայ գրուած էր, ի Պաղատաւ և Եւ Սիրոյ գերին հարցուց իր մարն, — Ինչո՞ւ իմ հօրս բոլոր վաճառուց վրայ 'ի Պաղատաւ գրուած էր: — Եւ մայրն պատասխանեց, — Որդեակ իմ . . . — Այլ փառիշահն քնացաւ և գերուհին մեղմով կը քրանէր իր զուտը բարձից վերայ: Բոլոր կանանոցի գուններն փակուած են, բոլոր լոյսերն մարած են, լուսինն կ'արծաթագունէ հարիւր գմբեթները, ոսկեգոծ մահիկը և պատանահանք կը շողջողեն ծառու մէջէն, աղբեր կը ցնցողկեն խոխոշանք գիշերուան խոր լուսթեան մէջ: Բոլոր Պալասուն կը հանդիս:

Իւ այսպէս երեսուն տարու ընէ 'ի վեր ամայի բլրոյն վրայ բարձի թողի կը հանդիս: և կրնանք իրեն համար կըրկնել պարսիկ բանաստեղծին տողերն, որ աշխարհակալ Մէհմէմէտի շրթունքէն ելան, երբ իր ոտքը Արևելից իջնալիս կալաց աւերած պուրատան մէջ դրաւ: Դարչիկի սարդն իջ հենու իւր ստապիւր արքային դահճաց մէջ, և Երաշխապի բարձրարեւմ զագաթներէն, ազուան կ'արձըրկէ յօգս իր գուժարկու կոխը: Կը շարունակուի:

ՋԱՐՄԱՆԱՌԻ ԱՅՐ ԸՐ Ի ՍՍԻՐՏԵՆԻԱ

Սարտեհոյ մէջ Տորկալի աւանին մտերը և ծովէն քիչ հեռու քնակամ այր մը գտնուեցաւ, որ 18 ստորերկրից անցք ունի, որոնց տարածութիւնն 2500 քառակուսի մեզրէն աւելի է: Առաջինն Զամբուն մէջտեղը գահավէժ մը կը բացուի: որ ուրիշ այր մը կը տանի, սակայն ապիկա ինչուան հիմայ գեռ այցելուած չէ: Ետագը սեղ սեղ ազնիւ երկաթածնոյ (basalt) կը նմանի, սիւներ կան որ ձերմակ մարմարինն նմանութիւն ունին, գրեթէ 18 մեզր բարձրութեամբ այնպիսի ծալուածներ՝ որ սըբոյն Պետրոսի եկեղեցին կը իյնջընեն, կամ բընուժեան խաղ մը որ պզակ աղայ մը կը կերպարանէ, կամ հրացան մը, կամ շահեր, կամ ամ:

պիսններ, կամ հոյակապ չիբիներ, և այլն, և այլն: Վերջապէս տեսարան մ'է որ երբ լուսաւորութի կը շողջողէ դուռոց ամեն սասիճանները միտքը հազարու մէկ անբաններէ երեւայական անսասանք կը լնցընէ: Երբորդ ստորերկրիցայն հասնելով՝ մարգու մը ռաքի հետք կը տեսնուի, ազէկ կերպով պաշուած է գրեթէ հարիւրորդամեզր մը թանձր բերեղացմամբ, ասկէց զատ ուրիշ այցելուաց հետք չտեսնուիր: Ինչ որ կը տեսնուի՝ անտարակալ ինչուան հիմայ ի Սարտեհիա Զամբուն արեւորուն մէջ ամենէն քեղեցիկն և ամենէն ընդարձակն է այս, իրեն մեծադործ և զարմանալի վերին և վարին պարզաբերով: Այս այրին մուտքը արեւելեան կողմէն է, ծովուն երեսէն 80 մեզր բարձր: